

BİREY ve SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ SORUNU

A. Vahap ULUÇ

Yrd.Doç.Dr., Harran Üniv., İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Modern anlamda bireyin tarihi ile demokrasinin tarihi büyük ölçüde örtüşmektedir. Çünkü demokrasi, bireyin sosyal yaşamda vücut bulduğu bir toplumsal yapıda ortaya çıkabilir. Belki bireyin olduğu her yerde demokrasi olmak zorunda değildir, ama demokrasinin olduğu yerde birey gereklidir. Elbette ki birey tek başına siyasal iktidara karşı bir anlam taşımamaktadır. Bireyin siyasal iktidarın kararlarını etkileyen ve dönüştüren, devlete sivil bir unsur katan bir aktör haline gelebilmesi sivil toplum alanında örgütlenmesini gerektirir. Bu anlamda da demokrasi, sivil toplumun güçlü olduğu toplumların rejimidir.

Türkiye’de demokrasi sorununu bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca devletin topluma karşı baskıcı bir unsur olarak hareket etmesi ne piyasa ekonomisinin gelişmesine, ne de bireyin özgürce kendini gerçekleştirmesine olanak tanıdı. Ayrıca, mevcut toplumsal yapımızın dayanışmacı ve “cemaatsel” yapısı batılı anlamda kendi çıkarını önceleyen, kendini gerçekleştirmeye çalışan etkin bir bireyin ortaya çıkmasına izin vermedi. Birey zayıf kalınca sivil toplum alanı da aynı şekilde zayıf kaldı. Sivil toplumun gelişmemesi de devleti toplumun karşısında güçlü kıldı. Bu sebeple de toplum, devleti demokratikleştiremedi.

Anahtar Kelimeler: Birey, Sivil Toplum, Demokrasi, Türkiye’de Demokrasi.

Abstract

Democracy Issue in Turkey within the Frame of Individual and Civil Society Relation

The history of the individual in a modern (understanding) meaning and the history of the democracy overlap widely. The reason for this is that democracy can emerge in a social structure where the individual comes into being in a social life. It may not be required to have democracy wherever individual exists, however it is certainly required to have individual where democracy exists. Obviously one individual alone does not count against to the ruling political power. Individual needs to be organized in non-governmental organizations to be able to convert the individual to an element that can affect and change the decisions of the ruling political power and an actor who can add a civil component to it. In this sense, democracy is a regime where civil society is strong.

The democracy issue in Turkey needs to be addressed within this context. The government that has acted as an oppressive power toward the society during the history of the republic, neither helped to the development of the market economy nor the allowed individuals to express themselves freely. Furthermore, the solidarist and congregational structure of the current social system has not allowed the individual to become an effective person who seeks his own interest and aims to achieve them as in western societies. When the civil society remained weak, the individual followed the same pattern. Also failure of the civil society to improve led the government to be strong against the individual. That is why the society was unable to democratize the government.

Keywords: Individual, Civil Society, Democracy, Democracy in Turkey.

Kurte

Kêşeya Demokrasiyê Li Tirkiyeyê Di Çarçoweya Têkiliyên Takekes û Civaka Sivîl De

Dîroka takekesî û ya demokrasiyê, di wateya nûjenî de, dişibe hevûdin. Ji ber ku demokrasi dikare di civakeke ku takekes di jiyana sosyal de xuyane ye derkeve holê. Ne şerd e ku di her warên ku takekes lê heye de demokrasi hebe, lê li ciyê ku lê demokrasi heye, takekes divê. Helbet takekes, bi tena serê xwe li hemberî desthilatdariya siyasî wateya xwe tune. Ji bo ku takekes karibe bibe aktorekî/e ku bandora xwe li ser biryarên desthilatdariya siyasî heye û bikare ew dagerîne, divê di warê civaka sivîl de rêxistî be. Di eynî wateyê de demokrasi, rejîma civakên ku ji aliyê civaka sivîl ve xurt in e.

Divê kêşeya demokrasiyê ya li Tirkiyeyê, di vê çarçoweyê de bête nirxandin. Dewletê, ku di dîroka Komarê de weke hêmana zordest li hemberî civakê tevgeriya, nehişt ku ne aboriya piyaseyê pêşde biçê ne jî keys hişt ku takekes xwe ava bike. Ji layê din ve, taybetmendiya civakê a piştevanî û cemaetkî destûr neda ku takekesê çalak ku di wateya Rojavayî de berjewendiyên xwe diparast derkeve holê. Piştî ku takekes qels ma, qada civaka sivîl jî qels ma. Pêşdeneketina civaka sivîl jî, kir ku dugel li hemberî civakê bihêztir bibe. Ji ber vê yekê jî, civakê dugelê demokratîk nekir.

Peyvên Sereke: Takekes, Civaka Sivîl, Demokrasi, Demokrasiya li Tirkiyeyê.

المخلص

مشكلة الديمقراطية في تركيا في إطار العلاقة بين الفرد والمنظمات غير الحكومية

تاريخ الديمقراطية تتداخل إلى حد كبير مع تاريخ الفرد بالمفهوم الحديث. لأنه قد تظهر الديمقراطية في الحياة الاجتماعية للفرد في الهيكل الاجتماعي، و ربما ليس من الضروري أن تكون هناك ديمقراطية حيث وجود الفرد، و لكن من الضروري حيث وجود الديمقراطية أن يكون الفرد، بالطبع الفرد وحده لا يعني

شينا تجاه السلطة السياسية، يجب على الفرد أن يكون في مجال المنظمات غير الحكومية ليصبح طرفا فاعلا لتنفيذ قرارات السلطة السياسية، بهذا المعنى الديمقراطية نظام للمجتمع الذي المنظمات المدنية فيها قوية. وينبغي تقييم مشكلة الديمقراطية في تركيا في هذا السياق. كون الدولة بمثابة عنصر القمعية للمجتمع طوال تاريخ الجمهورية لم تعط مجالا لتنمية اقتصاد السوق، ولم تعط حرية للفرد لتعبر عن نفسه. وبالإضافة إلى ذلك لم تسمح بظهور الفرد الفعال لتحقيق الذات ضمن الهيكل الحالي للتضامن الاجتماعي الموجود عندنا والمحقق للمصلحة الذاتية بالمعنى الغربي، فلما ضعف الفرد ضعف مجال المجتمع المدني، وضعف المجتمع المدني جعل الدولة قوية ضد المجتمع المدني، ولهذا السبب المجتمع لم يصير الدولة ديموقراطية.

الكلمات الرئيسية: الفرد، المجتمع المدني، الديمقراطية، الديمقراطية في تركيا.

Giriş

Demokrasi, günümüzde çağdaş dünyanın alternatifsiz yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir. Demokrasi, ideal olanı temsil etmese de Churchill'in ifade ettiği gibi "kötü yönleri en az olan yönetim biçimidir" demek mümkündür. Hukuk önünde eşitlik, sosyal ve siyasal alana özgü özgürlükler, ifade, din ve vicdan özgürlüğü, kazanma ve tüketme hakkı demokrasiyi diğer rejimlerden ayıran ve onu üstün kılan yanlarıdır.

Demokrasi, diğer bütün rejimlerden daha çok toplumsal koşullardan etkilenmektedir ve daha fazla toplumsal koşullara bağımlıdır. Çünkü demokratik bir rejimden bahsedebilmemiz bir takım sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların yerine gelmesini gerektirmektedir. Güçlü bir orta sınıf, kentsel ve seküler bir yaşam, yaygın/yüksek eğitim ve hoşgörü kültürü, demokratik bir rejimin belli başlı sosyo-ekonomik koşullarıdır. Bütün bu koşullar modern bireyi hayatın merkezine yerleştiren gelişmelerdir. Dolayısıyla demokrasi birey üzerinden gelişen, birey merkezli bir siyasal sistemin adıdır.

Hıristiyanlık inancında gözlemlenen reform; bilim, sanat ve kültürde yaşanan rönesans hareketi; seküler düşüncenin köklü temelini atan aydınlanma hareketi; geleneksel dayanışma toplumunun değerlerini köklü bir dönüşüme uğratan sanayi devrimi; demokrasiyi gündeme getiren Fransız burjuva devrimi, modern bireyin yani insanlık tarihinin daha önce şahit olmadığı yeni bir insan tipinin teşekkül ettiği bir tarihsel evrim sürecini açıklar. Ve bu süreç batı dünyasının tarihsel gelişim sürecine özgü bir gelişimdir.

Batı dünyasının dışında kalan toplumlar, Batı’nın yaşadığı bu uzun soluklu modernleşme hareketine kısa sürede ulaşmak için devlet eliyle toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye çalıştılar. Bunlardan bir tanesi de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti idi. Cumhuriyeti kuran asker ve sivil bürokratlar, aynı zamanda Osmanlı devlet geleneğinin bir devamı idiler. Onun için, Osmanlı’nın otoriter devlet anlayışı cumhuriyet devrine de aktarıldı. Devletin baskıcı anlayışı, her şeyden önce, bireyi ortaya çıkaran piyasa ekonomisinin gelişmesine izin vermedi. İkincisi, toplumu “terbiye edilmesi gereken bir grup” olarak gördüğü için “özgür birey”in ortaya çıkmasına olanak tanımadı.

Ülkemizdeki demokrasinin bir diğer önemli sorunu, toplumsal yapı ile ilgilidir. Geleneksel toplum özelliklerinin hakim olduğu toplumumuzda bireysel yaşam ne çok haz duyulan bir yaşam biçimidir, ne de toplumun özellikleri buna fazla olanak tanımaktadır. Doksan yıllık cumhuriyet tarihi boyunca süre gelen modernleşme çabaları toplumu belli ölçülerde modern yaşam ile buluşturmuş ise de, bir yekun olarak bakıldığında toplumun hala geleneksel toplum özelliklerine uygun tutum ve davranışlar geliştirdiği ve dayanışmacı “cemaatsel” yaşam biçimine göre kendini ürettiği görülür.

Hem devlet anlayışının, hem de toplumsal yapımızın izin vermediği bireysel yaşamın fazla gelişmemiş olması, ülkemizde demokrasinin varlığını bir sorunsal haline getirmektedir. Bu çalışmamızda, bireyin sivil toplum bağlamında demokrasi için taşıdığı önemi Türkiye örneğinde anlatmaya çalışacağız. Bu bakımdan, çalışmamız birey, sivil toplum ve demokrasi ilişkisi ile sınırlıdır. Türkiye’de birey neden batılı anlamda toplumsal yapının temelini oluşturamadı? Bu konuda devlet nasıl bir rol üstlendi, toplum bu konuda hangi düzeyde engel teşkil edecek bir rol oynadı? gibi sorular çalışmamızın sorunsalını oluşturmaktadır.

1. Birey

Modernleşme, batı dünyasının iktisadi, sosyal ve siyasal alanda - Reform, Rönesans, Aydınlanma hareketi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi – yaşadığı köklü dönüşümün sonucudur. Modernleşme, geçimlik ekonomi yerine sanayi üretiminin hakim olduğu bir yapıya geçmeyi ve buna paralel olarak kırsal kesimde yaşayan nüfusun kentlere yerleşmesi, sanayi ve kentsel düzene bağlı okuma-yazma bilen bireylerin artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve birincil grup faaliyetlerinin önemi azalırken, ikincil grup faaliyetlerinin önem, çeşit ve sayısının artmasıyla belirginleşen bir

toplumsal değişim olayını ifade eder (Kalaycıoğlu, 1984, s. 209-210). Modern insan dediğimiz birey, bu uzun soluklu evrim sürecinin sonucunda orta çıkan yeni bir insan tipidir.

Batı dnyasının modernleşme tarihi aynı zamanda bireyselleşmenin de tarihidir. Modernleşmenin tarihini ortaçağdan başlatmak mümkündür. Üretim biçiminin toprağa dayandığı feodal sistemin, kentlerde belirginleşmeye başlayan burjuva sınıfının gelişmesi karşısında çözülmesi, burjuva sınıfının şahsında batılı anlamda bireyleşmenin de ete-kemiğe bürünmeye başladığı sürecin başlangıcıdır.

Burjuva sınıfı ile zanaat gelişmekte, ticaret canlanmakta ve piyasa için meta üretimi gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, burjuva sınıfının serveti toprağa değil, kentlerde meta üretimine ve ticarete dayanmaktadır. Daha sonra sanayi alanında ortaya çıkan gelişmeler ticaret burjuvazisinin yanında sanayi burjuvazisini ortaya çıkardı. Burjuva sınıfı bütün bu gelişmeler sonucunda serbest piyasaya dayanan ekonomik sistemini, ideolojisini ve siyasal sistemini oluşturdu (Tanilli, 1993, s. 33-34).

Modern insanın ayırıcı özelliği sınırsız tüketici olma pozisyonudur. Bundan kaynaklı, insanın birey olarak düşünülmesini gerektiren modern ideolojinin; geleneklere göre insanın toplum içindeki yerini belirleyen bir zeminde varlık bulması zordur. İnsanın özgür bir varlık olması, emek gücü üzerinde iradesi ile tasarrufta bulunması ve maddi/manevi varlığını geliştirmesine bağlıdır. Bu bağlamda, modern toplum, ekonomik ilişkiler düzleminde insanın kendi emek gücü üzerinde tasarruf edebilme durumunu ifade eder. Emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilme, aynı zamanda serbest piyasa ekonomisini ifade eden kapitalizmin varlığını gerekli kılar (Köker, 2003, s. 44-45).

Geleneksel toplumlarda kişi bir ailenin, cemaatin, köyün, aşiret ya da kabilenin üyesidir. Yani bir topluluğa aittir ve kendisini topluluğun organik bir parçası olarak görür. Hayatı algılama biçimi, ait olduğu topluluğun içinde gelişir. Kimliği bir ulusa mensubiyeti içermez. İçinde bulunduğu topluluk ona kul olduğunu telkin etmekte ve onu toplumda olup bitenler karşısında edilgen kılmaktadır. Örneğin, yurttaşlık bilinci gelişmemiştir. Siyasal otoriteyi etkileyebileceğine dair etkinlik duygusu zayıftır (Inkeles, 1974, s. 217). Oysa ki, liberal demokrasiyi inşa eden temel yapı bireydir. Birey, toplumdan farklı bir aktör olarak tarih sahnesine çıktıktan sonra demokrasiden söz edilmeye başlanmıştır. Birey, içinde yer aldığı

cemaatten/toplumdan özerk, bizatihi bir insan olarak bir değere ve bir kimliğe ulaşınca, demokrasi bütün kurumlarıyla işlemeye başlamıştır (Türküne, 2010, s. 215).

2. Birey ve Sivil Toplum

Bireyin tarihi ile sivil toplumun tarihi, paralel giden bir süreçtir. Ekonomik özgürlüğünü kazanmış, kendi geleceğini aklın ve bilimin rehberliğinde belirlemeye çalışan, hem sosyal, hem de ekonomik yaşamda özerk davranabilen bireyin ortaya çıkışından sonradır ki, sivil toplum önem kazanmaya başladı. Bundan dolayı da, sivil toplumu bireyin kimliğinden bağımsız düşünemeyiz.

Sivil toplum, devlet ile bireyler arasındaki ilişkilerde birbirlerinden bağımsız olarak faaliyet gösteren çok sayıdaki dernek, vakıf, sendika, grup ve medya gibi kurumlardan oluşur. Her biri sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılan örgütlü vatandaş grupları, halkın; devlet ve siyasal otoritelerin politikalarını etkilemesini olanaklı hale getirir. Böylece devlet kuruluşlarının topluma hakim güç olmasına mani olmaya çalışır. Öte yandan vatandaş grupları, modern demokrasinin temel saç ayaklarından biri olan kurumsallaşmış siyasal partilere de destek ve katkı sağlarlar (Atar, 1997, s. 90).

On sekizinci yüzyıldan itibaren, Batı toplumunda mutlakiyetçilik yavaş yavaş çökmeye başladı. Bu çöküş çoğu defa siyasal özellik taşımayan gelişmelerin sonucuydu. Mutlakiyetçi yönetimlerin çökmeye başlamasının temel nedeni, ekonomik alanda baş gösteren gelişmelerdi. Aydın despotizmi, kolbertizm ve Alman merkantilizminin yerini alıyor, bu da sivil toplumun siyasal yaşamın içinde daha aktif yer alması sonucunu doğuruyordu. Sivil toplumun teşekkül ettiği milyonlarca birey, çıkarı için hür iradesi ile birleşip, örgütleniyordu. Sivil toplum olarak ifade edilen, çıkarları, istekleri ve idealleri doğrultusunda bir araya gelerek örgütlenen yeni toplumsal ilişkiler ağı, bu durumun sonucunda ortaya çıkmaktaydı (Vergin, 2000, s. 245).

Sivil toplum, insanlık tarihinin belirli bir kesitine denk düşmektedir. Dolayısıyla, sivil toplum belirli toplumsal koşulların ürünüdür. Bu belirli koşullar, toplumsal gelişmişlik durumunu ifade etmektedir. Sivil toplum için gerekli ön koşullar, toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşma, örgütlenme, özerkleşme, baskı mekanizması oluşturabilme ve bunun için de örgütlenmedir. Bir toplumun sahip olacağı bütün bu gelişmeler ekonomik sistemden

bağımsız düşünülemez. Bireylerin özgür bir şekilde kendilerini ifade edebilecekleri sosyal bir ortam, özgür bir ekonomi politikasını gerektirir. Ekonomik faaliyetlere özgürce katılabildiği, iktisaden kendi kendilerine yetebildiği, bir grup ya da çevreye bağımlı hissetmedikleri koşullarda, bireylerin örgütlenmesinden bahsedilebilir. Bu bağlamda, sivil toplumun özgür bir şekilde örgütlenebilmesi ve devlete bağımlılık arz etmemesi, özel mülkiyete dayanan piyasa ekonomisinin varlığını gerekli kılmaktadır (Erdoğan, 1997, s. 94; Yılmaz, 1997, s. 94).

Bireyin kendi geleceğini belirleme imkanı, sivil toplumu mümkün kılan önemli faktör olarak görülmektedir. Burada soyut bir birey kavramından bahsedilmemektedir. Kast edilen birey, topluluğa aidiyet hisseden ancak topluluğa karşı kendi özerkliğini koruyabilen, bu toplum ile arasına mesafe koyabilen bireydir. Başka bir deyişle, bir topluluğa bağlı olmakla birlikte bağımlı olmayan kişidir.

3. Sivil Toplum ve Demokrasi

Bilim literatüründe en çok konuşulan ve tanımı en çok yapılan kavramlardan bir tanesi demokrasidir. Çağımızın popüler kavramlarından biri olan demokrasi, köken olarak Yunanca olup halk anlamına gelen “demos” ile iktidar manasına gelen “kratos” kavramlarının terkiibinden ibarettir (Macridis, 1980, s. 16). Etimolojisindeki anlamdan anlaşıldığı gibi, demokrasi basit bir ifade ile “halk yönetimi” demektir. Siyasal iktidarın belirli süreler için seçildiği, iktidarın sürekli değişme ihtimali içinde olduğu ve bu anlamda da bir süre önce azınlık olan düşüncenin bir süre sonra çoğunluğa dönüşerek iktidar olma şansına sahip olduğu demokrasi rejimi; temsili boyutuyla da olsa “halk yönetimi” olma vasfını kazanmaktadır.

Bütün siyasal rejimler gibi demokrasi de toplumsal ve ekonomik koşullardan bağımsız düşünülemez. Ancak bütün rejimler içinde sosyo-ekonomik koşullara en çok bağımlı olan rejimin demokrasi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü demokratik bir sistem; toplum fertlerinin sosyo-ekonomik açıdan özgür hareket edebildiği güçlü bir orta sınıfa, bireylerin örgütlü olma halini ifade eden sivil toplum örgütlerine ve hoşgörü kültürüne ihtiyaç duyar. Aksi takdirde, bireyin ve orta sınıfın zayıf olduğu, dayanışmacı - cemaatsel kültürün hakim olduğu toplumsal ve ekonomik koşullarda demokrasiyi yaşatmak zor görülmektedir.

Demokrasinin - birey özelinde - belirli sosyo-ekonomik koşullarda ortaya çıktığını gösteren çarpıcı açıklamalardan biri Moore’e aittir. “Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri” adlı çalışmasında altı ülkeyi inceleyen Moore; neden İngiltere, Fransa ve Amerika’ya demokrasinin geldiğini; Çin, Japonya ve Hindistan’a gelmediğini iktisadi gelişmişlik düzeyi ile açıklamaktadır. Ona göre ilk üç ülkede güçlü bir orta sınıf vardı, onun için buralara demokrasi geldi; diğer üç ülke ise orta sınıftan yoksundu ya da bu sınıf tarihin gidişatına damga vurabilecek düzeyde güçlü değildi, onun için de demokrasi buralara yerleşemedi (Bkz. 2003). Bu çerçevede, çağdaş temsili demokrasilerin sosyal, ekonomik ve siyasal hak ve özgürlüklerle donanmış bir bireyin varlığını gerekli kılması, birey bağlamında, toplumsal koşullar ile demokrasi arasındaki zorunlu ilişkiyi ifade etmektedir (Köker, 1989, s. 21).

Çağdaş batı dünyasının pratikleri, demokratik sistemlerin bireylere ve gruplara kişi hakları, ekonomik özgürlük, düşünce özgürlüğü, basın ve yayım hürriyeti ve örgütlenme özgürlüğü gibi çok sayıda özgürlük imkanı tanıdığını göstermektedir. Demokrasi bir özgürlükler rejimi olduğu kadar Selçuk’un ifadesi ile bir düşünceler ve diyalog rejimidir: “Özgürlük, çoğulculuk, elbette özgür halk yönetimi demek olan demokrasi için yetmez. Demokrasi, düşünceler cumhuriyetidir, diyalogdur. Bu diyalogu seçim, partiler, sendikalar, dernekler gibi sivil halk örgütleri, baskı grupları sağlayacak; karar süreçlerine halkın sürekli katılımı gerçekleştirilecektir” (1999, s. 29).

Bireylerin kendi başlarına sistemin uygulamalarına karşı seslerini duyurabilmeleri ve siyasal iktidarı etkileyebilmeleri zordur. Bu sebeple, halkın karar süreçlerine katılımı toplumun örgütlü bir toplum olmasını gerektirir. Örgütlü toplum sivil toplumun güçlü olduğu toplumdur. Demokrasi de, ancak sivil toplumun güçlü olduğu bir rejimdir. Sağlıklı ve istikrarlı demokratik bir yönetim için yurttaşların sosyal, ekonomik ve siyasal alanda örgütlenerek kendilerini ifade edebilmeleri gerekmektedir. Bu sayede, sivil toplum örgütlerinin halk tabanına yayılarak, kitlelerin siyasal kararlara karşı seslerini duyurmaları sağlanmış olacaktır. Aksi takdirde bireylerin devlet ve siyasal iktidarın politik kararlarına karşı seslerini duyurabilmeleri, taleplerini aktarabilmeleri, iktidar üzerinde baskı unsuru olabilmeleri; iktidarın da bireylerin bu taleplerini dikkate alması ve onlara cevap vermesi pek mümkün gözükmemektedir (Sungurlu, 1999, s. 65).

Demokrasinin özgün yanı “uyum” değil, “siyasal çatışma”yı benimsemesidir. Demokrasi, doğası gereği toplumun organik bir

bütün olduğu anlayışını reddeder, aynı zamanda birey ve grupların bütün adına ezilmesine de izin vermez (Sarıbay, 2000, s. 60). Birden fazla grup çıkarları için çatışacak, her kafadan bir ses çıkacak ama sonuçta hiçbir grubun bütünüyle kazanmadığı, hiç birinin de bütünüyle kaybetmediği bir uzlaşmaya varılacaktır.

Sivil toplum, özel mülkiyet esasına dayanan açık piyasa ekonomisi, müdahaleci olmayan ve hukukun üstünlüğüne inanan bir devlet anlayışı, devletin dışında sürüp giden sivil hayatın garanti altına alınması, hiçbir hakim ideolojinin veya tek gerçekliğin rehberliğine ihtiyaç duyulmaması gibi sosyal ve ekonomik koşullara dayanmaktadır. Demokrasi de, aynı şeklide, söz konusu koşulların varlığını gerekli görmektedir.

4. Türkiye’de Birey, Sivil Toplum ve Demokrasi

Türkiye’de demokrasinin tam anlamıyla neden yerleşemediğine bakıldığında, aslında bütün eksikliklerin nihayetinde bireyin varlığı sorununa dayandığı görülür. Birincisi, Toplum kendi içinde farklılaşmamıştır. Kişiliğini topluluk dışında algılayan, bireysel çıkarını önceleyen bir birey yoktur. İkincisi, Osmanlı’dan gelen bir gelenek olarak devletin otoriter anlayışı; sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın siyasal alanın dışında gelişmesine fazla olanak tanımamıştır. Aynı devlet anlayışı, siyasal alanın dışında bir sivil alanın gelişmesine de izin vermemiştir. Üçüncüsü, farklı çıkarları olan kişi ve grupların uzlaşarak biraz kazandığı, ancak hiç kimsenin bütünüyle kazanmadığı bir rekabeti öngören hoşgörü kültürü yoktur. Son olarak, kişilerin siyasal etkinlik duygusu zayıftır. Kişilerde, yurttaşlık bilincinden ziyade, tabi olma anlayışı hakimdir (Turan, 1999, s. 144-151).

4.1. Otoriter Devlet Anlayışı

Toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamlarına dair tarihsel geçmişleri ve bu geçmiş üzerine inşa ettikleri değerler dünyası, içinde buldukları koşullar hakkında önemli ipuçları verir. Çünkü geçmişe ait değerler ne kısa sürede kurulus, ne de kaybolur. Bu yönüyle de bugün, geçmişin bir yansıması özelliğini gösterir. Türk siyasal/toplumsal geleneğinin dünden bugüne tevarüs etmiş hali, bunun somut örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, Osmanlı Devleti’nin kalıntıları üzerine kurulmuş, kültürel olarak Osmanlı’nın devamıdır. Osmanlı’da hakim devlet anlayışı ise patrimonyal iktidar özelliği taşımaktadır. Patrimonyal iktidar anlayışında yöneten ile yönetilenler arasındaki

ilişki baba ile oğul arasındaki ilişkiye benzemektedir. Baba nasıl ki çocuklarını ödüllendirip cezalandırabiliyorsa, patrimonyal devlet de yönetimi altındaki kitlelere bu şekilde davranmaktadır. Devleti yöneten erk, tebaasını hem sevip, hem dövebilmekte, yerine göre onlara mal dağıtmakta ve yeri geldiğinde de onların mallarını müsadere edebilmektedir. İktidarı elinde tutan hükümdar ya da şef, devletin sahibi olarak düşünüldüğünden devlet işlerini kendi “şahsi meselesi” olarak düşünmektedir (Vergin, 2003, s. 57). Osmanlı’da devletin her şeyi kontrol eden özelliği, birey ve bununla bağlantılı sivil toplumun gelişmesine engel oluşturdu. Osmanlı’nın bu devlet anlayışı, cumhuriyet dönemine de taşındı. Türkiye demokrasinin önemli bir sorunu, devletin bu otoriter ve toplum için neyin iyi neyin kötü olduğunu herkesten daha çok ben bilirim, anlayışındır. Bunun da ötesinde, “Osmanlı’da devlet geleneğinin ağırlığı, toplumda ‘devlete karşı fesad’ın olduğu anlayışı gibi bir merkez noktasına dayanmıştır adeta. Bu nokta, Cumhuriyete geçişle merkez-kaç hale gelmemiş; tek-parti dönemi, söz konusu anlayışın ‘modern’ kurum, kavram ve kurullarla sürdürülmesi şeklinde tezahür etmiştir” (Sarıbay, 1998, s. 27).

Toplumun devleti zayıflattığı ve “fesadın kaynağı” olduğu yönündeki resmi söylemi kullanmaya olanak tanıyacak argümanlar Cumhuriyet tarihi boyunca hep varola geldi. “Komünizm geliyor”, “ülke bölünüyor” ve şeriat geliyor” söylemi devletin içe kapanmacı ve anti demokratik tutumunun belirgin gerekçeleri oldu. Yaşanan üç fiili darbe ve bir “postmodern müdahale” devletin bu kaygılarının somut örneklerini oluşturmaktadır.

Seçkin Osmanlı siyasal kültüründe devletin büyüklüğü ve şerefi toplumun şerefi ve onuru demek idi. Aynı kültürün bir devamı özelliğini taşıyan Cumhuriyetin kurucu aktörleri olan asker ve sivil bürokrasi için de asıl olan devletin gücü ve bekasıydı, “Güçlü devlet” imgesi onların da temel siyasal kültürel anlayışlarını oluşturmaktaydı (Durgun, 1999, s. 132). Giderek önemi azalmakla birlikte süregelen siyasal seçkincilik; belirli nitelikteki kişilerin toplumu yönetme konusunda diğerlerinden ayrıcalıklı bir takım haklara sahip olduğuna inanır. Bu düşünce doğası gereği merkezizetçi bir anlayışa sahiptir. Bu da, devleti baskıcı bir aygıt haline getirir. Nihayetinde bir tarafta doğruyu, iyiyi ve güzeli bilen bürokrat ve aydınlar grubu; diğer tarafta ise bu iyi ve güzele ihtiyacı olan, kendi başına bu iyi ve güzeli bulmada yeterli bilince sahip olmayan, yönetilmeye ve yol gösterilmeye muhtaç edilgen halk yığınları vardır (Turan, 1999, s. 151).

Türkiye'deki bu anlayış aslında sadece Anadolu coğrafyasına ait bir sorun değil, bütün doğu toplumlarının yaşadığı bir sorundur. "Doğu toplumlarının temel sorunu, bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların, yani sivil toplumun olmayışıdır" (Sarıbay, 2000, s. 62). Son tahlilde, Türkiye'de devletin bireye benimsetmeye çalıştığı "itaat kültürü" ve tebaa pozisyonu, geniş halk kesimleri tarafından önemli düzeyde kabul görmüş durumdadır. Halkın benimsediği "Devlet baba" imgesi bu konuda bazı ipuçlarını vermektedir.

4.2. Ekonomik Yapı

Demokrasi açısından, hem laiklik ilkesinin uygulanabilirliği hem de gerekli diğer toplumsal koşulların gerçekleşmesi batılı anlamda bireyin varlığını gerektirmektedir. Batı dünyasında Reform, Rönesans, Aydınlanma Hareketi, sanayi devrimi ve Fransız İhtilali gibi yaklaşık beş yüz yılda gelişen bir dizi gelişmenin sonucunda birey ortaya çıktı. Bireysel çıkarımı önceleyen, siyasal otoritelerin siyasal karar alma süreçlerine duyarlı olan ve bu anlamda güçlü bir siyasal etkinlik duygusuna sahip bu insanın belirgin özelliği ekonomik özgürlüğünü kazanmış olmasıdır.

İnsanın özgür birey olması, emek gücü üzerinde tasarrufta bulunması ile mümkün olabilmektedir. Bu sayede, hem maddi hem de manevi varlığını geliştirme imkanı bulmaktadır. Emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilme ise serbest piyasa koşullarında mümkün olabilmektedir. Serbest piyasa koşullarında oluşan orta sınıflaşma emeğin özgürleşmesinin ifadesidir (Köker, 2003, s. 44-45).

Türkiye'de devlet, hem ekonomik hem de sosyal yaşamı kontrol altında tutarak, bu alanların devletten bağımsız özgür bir ortamda gelişmesine olanak tanımamaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri devlet ideolojisini temsil eden güç, ne sivil toplumu yaratacak özgür bireylerden oluşacak bir topluma, ne de bu toplumu yaratacak piyasa ekonomisinden haz aldı. Bu anlayış gereği, toplum devleti zayıflatmayacak şekilde dizayn edilmeli ve kontrol altında tutulmalıdır (İnsel, 1990, s. 153).

Serbest piyasa ekonomisinin ve buna bağlı oluşacak bir orta sınıftan - ki demokrasi ideolojisinin taşıyıcısı sınıftır - devletten bağımsız olmayacağı yeni kurulmuş cumhuriyetin önemli şahsiyetlerinden Celal Bayar'ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır (Boratav, 1974, s. 195): Kemalist rejim "milli menfaate uymayan devamlı bir şahsi menfaat kabul etmemektedir. Bir tüccarın yalnız şahsi menfaat düşünmesi istifade ettiği membaı kurutması demektir".

Ancak temel amacı toplumu modernleştirmek olan Cumhuriyetin sivil-asker kurucu bürokratik aktörleri ve Osmanlı’daki ulemanın yerini alan aydın sınıfı, bireyselleşmeden modern olunamayacağını da farkındaydı. Bu farkındalıkla, milli bir burjuva sınıfını kendi eliyle, kendisine bağımlı bir şekilde kurmaya çalıştı. Bu projenin kısmen de olsa başarılı olduğu söylenebilir.

Devletin bu politikaları yanında, Türkiye’deki genel dünya görüşü ve kültürel iklim, liberal düşüncenin kök salmasına engel teşkil etmektedir. Bunları “toplumculuk”, “devletçilik”, tevekkülcü zihniyet” ve “günü kurtarma” eğilimi olarak saymak mümkündür. Burada toplumculuktan kast edilen cemaatçilikdir. Bu, bireyi toplumun kurucu aktörü olarak görmeyen, etkinlik duygusundan uzak, bireysel inisiyatif ve sorumluluk almaktan çok “kitle”nin içinde kaybolma yolunu tercih eden kültürel bir tutumdur (Erdoğan, 2005, s. 38). Ancak bu toplumsal kültür, devletin uygulamaları ile sürekli üretilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yürütülen sistematik devletçilik uygulamaları ekonomiyi özerk bir alan olmaktan çıkarmış, bürokratik elit toplumsal gelişmeye müdahale araçlarından biri halini almıştır. Yani devletçilik, ekonomi ötesi siyasi sonuçlar yaratan boyutlara sahiptir. Devletin topluma müdahale pratiklerinin bütünü olarak tanımlanabilecek devletçilik, siyasi ve iktisadi düzeylerde bir birlikteliği ifade etmektedir. İktisadi devletçiliğin siyasi düzeydeki sonucu, devletin toplumsal ve sınıfsal gelişmeyi denetim altına alması şeklinde tezahür etmiştir (Türköne, 2010, s. 249).

1980’li yılların başında, ödemeler dengesi krizi, hiper enflasyon, düşük büyüme hızı ve petrol fiyatlarındaki istikrarsızlığın yarattığı dış kaynak bulma sorunu, ekonomik üretimi durgunluk noktasına doğru çekti. 12 Eylül darbesinden hemen önce 24 Ocak kararlarının alınması ile IMF’nin kontrolünde seyreden bir ekonomi politikası gelişti ve Türkiye dışa açık büyüme hedefine bağlı olarak, serbest piyasa koşulları içinde dünya kapitalist sistemine entegre olmaya başladı (Özkaplan, www.keig.org/raporlar/İsgucu).

Türkiye ekonomisi, 1980’lerde etkisi uzun vadeli olacak yapısal bir dönüşüm yaşadı. Ekonomide meydana gelen değişimlerle birlikte toplum, özellikle kasaba ve kentlerde radikal biçimde dönüştürülmüştür. Ulusal servet artmış, işbölümü farklılaşmıştır. Örneğin, 1955’te işgücünün istihdam edildiği tarım sektörü %77,4 ile birinci sırada, hizmetler sektörü %8,6 ile ikinci sırada, sanayi sektörü ise ancak %8 ile üçüncü sırada yer almaktadır. 2002’ye gelindiğinde ise ekonomik gelişmenin ciddi bir atılım yaptığı görülmektedir. Buna göre, 2002 yılında tarım sektöründe çalışanların oranı %34,9,

hizmetlerde çalışanların oranı %46,5 ve sanayide ise %18,5'tir (Özer, 2011, s. 340).

1980 sonrası dönemde, her şeye rağmen, uluslar arası gelişmelere paralel olarak insan hakları, kadın hakları, din özgürlüğü, çevre hakkı, etnik haklar, sağlık sorunları vb alanlarda sivil toplum örgütleri çerçevesinde örgütlenmeler oluşmuş, tek tip ve türdeş bir toplum yerine çoğulcu ve farklılığa dayalı yeni bir toplumsal anlayış gündeme gelmiştir. Devlet - toplum arasındaki tek yönlü ilişki biçimi, sivil toplum kuruluşlarının devlet üzerindeki etkisi ile değişmeye başlamıştır.

Bütün bunlarla birlikte, Menderes iktidarı döneminde özel mülkiyet üzerindeki sınırlandırmalar kaldırılmış, Özal iktidar döneminde liberal politikalar çerçevesinde devletin ekonomiye müdahalesi göreceli azaltılmış ve bireyselleşme yönünden önemli süreçler yaşanmış olsa da; Cumhuriyet tarihi boyunca sosyal ve ekonomik alanın siyasal alandan ayrılmasına olanak tanınmadı. Kendi ayakları üzerinde durabilecek, ekonomik özerkliğe sahip bireylerden oluşmuş güçlü bir orta sınıf oluşmadı. Doğal olarak, bu sınıfa bağlı bir orta sınıf etiği de gelişmedi (Örs, 1993, s. 51).

Devletin, ekonominin çok önemli bir kısmını kontrol ettiği Türkiye'de (Türküne, 2003, s. 54) sahip çıkılacak tek çıkarın ulusal çıkar olması aynı zamanda, bir sonuç olarak ulusal çıkarların dışında daha küçük çıkar gruplarının da ortaya çıkmasına engel oluşturdu (Örs, 1993, s. 51). Bireyin kendi geleceğini belirleme olanağı, sivil toplumu mümkün kılan önemli enstrüman olarak kabul edilirse eğer, söz konusu koşullarda sivil toplumun demokrasi için yeterli düzeyde güç kazanacağı beklenmemelidir.

4.3. Dayanışmacı Kültür

Türkiye'de bireyin zayıf kalmasında ve dolayısıyla sivil toplumun demokrasinin taşıyıcı ögesi olamamasında devletin otoriter ve baskıcı özelliği çok önemli olmakla birlikte, söz konusu sorunu sadece bu unsura inhisar etmek de yanlış olur. Türkiye toplumunun kültürel kodları, bireysel yaşama gerekli olanağı tanımamaktadır (Küçükömer, 1994, s. 190). Dayanışmacı toplumsal yapı ve gelenekler, özgür bireyin ortaya çıkmasına onun sivil toplumu yaratmasına ve böylece demokrasiyi geliştirmesine engel oluşturmaktadır (Türküne, 2010, s. 216). Geçmiş çok eskilere dayanan ve cumhuriyet rejiminin üzerine kurulduğu "cemaatçiliğe", toplu güvenliğe, kanaatkârlığa, düzen ve uyuma dayanan toplumsal kültürümüz bu özelliklerini bugün de büyük ölçüde korumaktadır.

Batı dünyası dışında kalan diğer coğrafyalarda olduğu gibi, Türkiye de, iç dinamiklerinden kaynaklı toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin sonucu değil, sivil ve askeri bürokrasinin eliyle gerçekleşen bir modernleşme sürecini yaşamak zorunda kaldı. Çünkü toplumun kendi iç dinamiklerinden yola çıkarak modernleşmesi pek mümkün gözükmemekteydi. 1930’lu yıllarda, nüfusunun %75,78’inin kırsalda yaşadığı, sanayi sektöründeki istihdam oranının %4,6, okur-yazar oranının %11 civarlarında olduğu, orta sınıfın olmadığı bir toplum yapısının kendi çabası ile bireyselleşmesi ve modernleşmesi beklenemezdi (Bulutay, 1995, s. 189; TÜİK, 2009, s. 39).

Türkiye’de, Batı dünyasının yaşamış olduğu burjuva devriminin yaşanmaması özerk bireylerden oluşan özerk kentlerin ortaya çıkmasına da engel oluşturdu. Osmanlı’dan miras kalan geleneksel yapı ve tebaa kültürü cumhuriyet tarihi boyunca dünden-bugüne hakim temel kültürel anlayış oldu. Bunda elbette ki geleneksel toplum olmanın özelliklerinin yanında, Anadolu’nun kültürel kodlarının derinliklerine nüfuz edebilmiş mevcut dini anlayışın etkisi de vardır (Tanilli, 2007, s. 436). Bir diğer önemli nokta da, bireyin esas alındığı bir toplum yapısına geçmeyi, hayatı seküler bir paradigma içinde algılamayı kolaylaştıracak - Küçükömer’in ifadesi ile - bir felsefe geleneğimizin olmayışıdır (1994, s. 190).

Demokrasi farklı çıkarları temsil eden kişi ve gruplar arasında bir çıkar çatışmasını gerekli kılmakta, ancak bu çatışmanın da nihayetinde uzlaşmaya dönüşen bir çatışma olmasını gerekli görmektedir. Toplumumuzda ise kolektif çıkarlar bireysel çıkarların önüne konmakta ve böylece demokrasinin öngördüğü hoşgörü ve mutabakat ortamı oluşmamakta, çatışma uzlaşmaya dönüşmemektedir.

Cemaat kendinde uyumu olan ve uyumu arayan bir yapıdır, bütün adına hareket etmeye daha yatkındır. Demokrasi ise bireysel özgürlüğü esas alan ve her türlü uyumu reddederek kendini gerçekleştirmeye çalışan birey merkezli bir rejimdir. Bu doğrultuda demokrasi; sivil toplumun bireysel zeminde örgütlendiği, çoğulluğu ve farklılığı reddetmeyi esas alan cemaat iktidarına karşı politik çatışmaya yönelmesiyle olanaklı olabilir (Sarıbay, 2000, s. 60-61). Türkiye’de ise toplumsal yapı çatışma yerine uyumu, çoğulluk yerine tekliği ve farklılık yerine benzeşmeyi – “toplumun selameti” açısından tercih etmektedir. Devletten söz edilirken dahi, çoğunlukla cemaatin kavramsal öğelerine atıfta bulunulur: Türkiye’de devlet “sevilir”, devlet “babadır”, devlete “sadık” olunur, devletin “şerefi” her şeyin

üstündedir. Aynı zamanda devletin “dostu” olmayanlar vardır (Sarıbay, 2007, s. 549).

“Cemaatçi” anlayış demokrasinin zorunlu koşullarından bir tanesi olan uzlaşma ve hoşgörü kültürüne izin vermemektedir. Karşılıklı ödün vermek uzlaşmanın gerekli kıldığı bir durumdur. Ancak kültürümüzde karşılıklı ödün vermek bir zaaf belirtisi olarak algılanmaktadır. Geleneklerle yoğrulmuş dini değerlerin daha güçlü bir şekilde toplumsal ilişkileri belirlemede rol aldığı dönemlerde mutlak doğruya olan inanç, uzlaşmanın mümkün olmadığı düşüncesini geliştirmiş olabilir. Aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan ve yirminci yüzyılın başında toplumumuzda seküler düşünce çevrelerinin hakim ideolojisi halini alan pozitivist düşüncenin bilim yolu ile mutlak gerçeğin bulunabileceğine dair katı ve ısrar edici tutumu, dini düşüncenin uzlaşmaya kapalı tutumuna destek olduğu düşünülebilir (Turan, 1999, s. 150).

Hemşehrilik bağlarından dini cemaatlere, milliyetçi çevrelerden sol çevrelere kadar toplumun farklı kesimlerinde aynı cemaatsel yapıyı görmek mümkündür. Her biri kendi içinde güçlü bir dayanışma içinde iken, kendisini doğrunun merkezine yerleştirerek farklı olanı ötekileştirmektedirler. Türkiye’de hakim olan bu kültürel anlayış özgür ve bağımsız bireyin ortaya çıkmasını engellemekte, onun sivil toplumu yaratmasına ve böylece demokrasiyi geliştirmesine gerekli olanağı tanımamaktadır. Bundan dolayı, cemaat yapıları kırıldıktan sonra, ancak birey bağımsızlığına kavuşacak, siyasetin aktörü olacak ve demokrasi gelişebilecektir (Türköne, 2010, s. 216).

Sonuç

Demokrasi, modern değerleri özümsemiş batı toplumunun yaşadığı bir takım sosyal, ekonomik ve siyasal devrimler sonucunda ulaşabildiği bir siyasal rejimin adıdır. Bu yönüyle, demokrasi, ayrıcalıklı bir rejimdir. Çünkü demokrasi belli ekonomik ve toplumsal koşulların ürünüdür. Onun içindir ki, söz konusu koşullar olgunlaştıktan sonra Avrupa’ya demokrasi gelebildi. Batı’da bu koşulların tam anlamıyla yerleşmesi yaklaşık beş yüz yıllık bir süreci aldı. Bu sürecin demokrasi açısından önemi, piyasa ekonomisine bağlı tecessüm etmiş bir bireyin ortaya çıkmasıdır. Bu bireyin kendi başına devlet ve siyasal iktidarın politikalarını etkilemesi zordu. Ancak örgütlü bir yapı içinde, siyasal iktidara sesini duyurabilirdi. Onun için, sivil toplum alanında örgütlenerek, siyasal iktidarın almış olduğu

kararlara karşı caydırıcı ve yönlendirici bir aktör haline gelip, devletin sivilleşmesine ve demokratik sistemin ortaya çıkmasına ön ayak oldu.

Ülkemizde ise sorun daha modernleşmeden başlamaktadır. Sonradan modernleşen diğer toplumlar gibi Türkiye de, Batı’nın yüzyıllara dayanan modernleşme sürecini kısaltma niyetiyle devletin öncülüğünde toplumu dönüştürmeye çalıştı. Cumhuriyetin asker ve sivil bürokratları ve onlara eşlik eden aydın sınıf, Osmanlı’dan miras aldıkları otoriter devlet anlayışı ile toplumu modernize etmeye çalıştılar. Bu seçkinci anlayış, toplumu her zaman için bir tebaa olarak gördü.

Devletin otoriter yapısı kendine güvenen, siyasal etkinlik duygusuna sahip ve sivil toplum örgütleri biçiminde örgütlenebilecek bireylerin oluşmasına fazla olanak tanımadı. Aynı zamanda, tebaa kültürü de toplum tarafından büyük ölçüde benimsendi. İkincisi; devletin aynı anlayışı, serbest piyasaya dayanan bir ekonomik yapının oluşmasına gerekli imkanı tanımadı. Piyasa ekonomisi zayıf kalınca modern anlamda bireyi yaratacak orta sınıf da fazla gelişemedi. Orta sınıf yetersiz kalınca, sivil toplum da gerekli düzeyde etkili olamadı. Sonuçta, sivil toplumu zayıf bir toplumsal yapının demokratik bir sistemi yaşatması zordur.

Türkiye’de demokrasinin yaşadığı sorun sadece devletin otoriter anlayışından kaynaklanmamaktadır. Toplumun demokratik değerlere karşı kayıtsız tutumu bir başka sorunu oluşturmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra devlet eliyle hayata geçirilen modernleşme hareketi doksan yıllık süreçte önemli sonuçlar doğurmuş olsa da, bir bütün olarak düşünüldüğünde, toplumumuz bugün de geleneksel toplumun dayanışmacı özelliklerini taşımaktadır. Kişilerin ve grupların kendi kişiliklerini - daha ziyade - içinde yaşadıkları topluluğun içinde aradıkları bir toplumsal yapıya sahibiz. Dini cemaatlerden, modern sağ ve sol ideolojileri temsil eden gruplara kadar her tarafta bu dayanışmacı ve cemaatsel anlayışı görmek mümkündür. Dolayısıyla, ülkemizde, dayanışmacı toplumsal yapı, hem bireyin varlığı karşısında bir engel oluşturmaktadır, hem de - bununla bağlantılı - bir hoşgörü kültürünün gelişmesine fazla olanak tanımamaktadır. Ancak 1980 sonrası piyasa ekonomisine geçiş ve sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşüm söz konusu olumsuzlukları azaltmıştır.

Kaynakça

- Atar, Y. (1997). Çağdaş demokrasinin siyasal boyutu: Türkiye’de demokratikleşme ve anti-demokratikleşme göstergeleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 3/17, 73-94.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, unemployment and wages in Turkey*. Ankara: ILO.
- Durgun, Ş. (1999). Otoriter devletin demokratikleşmesi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 130-135.
- Erdoğan, M. (2005). Liberalizm ve Türkiye’deki serüveni. *Liberalizm*. Ed. Bora, T. ve Gültekinçil, M. İstanbul: İletişim. 23-40.
- Inkeles, A. (1974). Participant citizenship in six developing countries. Ed. By Bowman, L. and Boynton, G.R. *Political behavior and public opinion: a comparative anlyses*. New Jersey: Prentice-Hall.
- İnsel, A. (1990). *Türkiye toplumunun bunalımı*. İstanbul: Birikim.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim*. İstanbul: Beta.
- Korkut, B. (1974). *Türkiye’de devletçilik*. Gerçek Yay., Aktaran: İnsel, A. (1990). *Türkiye toplumunun bunalımı*. İstanbul: Birikim.
- Köker, L. (1989). Modernleşme mi, demokratikleşme mi? *Türkiye Günlüğü*, 2, 16-22.
- Köker, L. (2003). *Modernleşme, kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim.
- Küçükömer, İ. (1994). *Cuntacılıktan sivil topluma*. İstanbul: Bağlam.
- Macridis, R. C. (1980). *Contemporary political ideologies*. Cambridge: Winthrop Publishers, Inc.,
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve demokrasinin toplumsal kökenleri*. Ankara: İmge.
- Örs, B. (1993). Türkiye’de askeri müdahaleler için bir açıklama modeli. *İktisat Dergisi*, 334, 45-62.
- Özer, İ. (2011). Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme. *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Zencirkıran, M. Bursa: Dora.
- Özkaplan, N. Türkiye işgücü piyasasının dönüşümü (1980-200). www.keig.org/raporlar/İsgucu.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyaset, demokrasi ve kimlik*. Bursa: Asa.
- Sarıbay, A. Y. (2000). *Kamusal alan, diyalojik demokrasi ve sivil itiraz*. İstanbul: Alfa.
- Sarıbay, A. Y. (2007). Türkiye’de demokrasi ve sivil toplum. Ed. Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme*. İstanbul: Alfa Aktüel, 543-560.
- Selçuk, S. (1999). Devlet, hukuk ve demokrasi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 15-48.
- Sungurlu, O. (1999). Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 59-65.
- Tanilli, S. (1993). *Devlet ve demokrasi*. İstanbul: Cem.
- Tanilli, S. (2007). *Uygarlık tarihi*. İstanbul: Alkım.
- Turan, İ. (1999). Türkiye’de demokrasi kültürü. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/29, 142-151.
- TUİK. (2009). Türkiye İstatistik Yıllığı.

- Türköne, M. (ed.). (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus.
- Türköne, M. (2003). Devletli sivil toplum. *Sivil Toplum*, 2/1, 53-58.
- Vergin, N. (2000). *Din, toplum ve siyasal sistem*. İstanbul: Bağlam.
- Vergin, N. (2003). *Siyasetin sosyolojisi*. İstanbul: Bağlam.
- Yılmaz, A. (1997). Sivil toplum, demokrasi ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13/18, 1164-1171.

